

UOT: 338.43, 636/637:338.23

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAMAZLIQ QUŞÇULUĞUN İNKİŞAF AMİLLƏRİ

Esmira Nazim qızı Lətifova, k.t.e.n.

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, direktorun müşaviri
e-mail: esmira.latifova@atm.gov.az

Xülasə

Azərbaycanda əhalinin yüksəkkeyfiyyətli və sağlam ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biridir. Bu məqalədə Azərbaycanda quşçuluq sənayesinin, xüsusilə də damazlıq quşçuluq sektorunun mövcud vəziyyəti, bu sahədə qanunvericilik, dövlət siyasəti və tənzimləmə mexanizmləri, idxal-ixracla bağlı mövcud vəziyyət, sahənin üzvləşdiyi problemlər, yeni global çağırışlar kontekstində quşçuluq sahəsinin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən amillər və digər vacib məsələlərə toxunulmuşdur.

Məqalədə damazlıq, həmçinin əmtəlik quş əti və yumurta istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən yerli sahibkarların problemləri və onların aradan qaldırılması yolları barədə fikirlərə də xüsusi yer ayrılıb, quşçuluq sənayesində daxili bazarın idxaldan asılılıq vəziyyəti, qarşılıqlı münasibətlərin daha məhsuldar formalaşdırılması yolu ilə damazlıq quşçuluğun potensialının artırılması və digər vacib aspektlər təhlil edilmiş, müvafiq təkliflər hazırlanmışdır.

***Açar sözlər:** dayanıqlı inkişaf, quşçuluq sənayesi, quşçuluqda damazlıq işi, damazlıq quşçuluq sahəsində problemlər, damazlıq quşçuluğun inkişaf etdirilməsi.*

Giriş

Dünya əhalisinin sürətlə artması 21-ci əsrin kənd təsərrüfatı sistemi qarşısında bir sıra ciddi məsələlərin həll edilməsi zərurətini qoymuşdur. Bu zərurət dünyanın aparıcı ölkələrinin diqqətini ərzaq məhsulları, yem və yem əlavələri, bioenerji alınması üçün xammal materiallarının daha çox istehsal edilməsi, iqlim dəyişikliklərinə cavab verən daha səmərəli və davamlı texnoloji üsulların istehsalatda geniş tətbiq edilməsi yolu ilə yaxın gələcəkdə bəşəriyyətin üzvləşə biləcəyi ərzaq çatışmazlığının aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

Bu məsələlərdən ən əhəmiyyətli sayılan əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi birbaşa olaraq kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafından asılıdır. Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı isə öz növbəsində ətraf mühitin qorunması, sosial və iqtisadi sahədə bərabərlik mühitinin yaradılması və iqtisadi səmərə əldə edilməsi kimi üç vacib istiqamətdə müsbət nəticələrin əldə edilməsindən asılıdır.

Bu baxımdan əhalinin təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı bütün ölkələrlə yanaşı, Azərbaycan dövlətinin də qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biridir.

Kənd təsərrüfatı sektorunda önəmli yer tutan quşçuluq sənayesinin inkişafı isə bu vacib vəzifənin yerinə yetirilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki quşçuluq sahəsi qısa müddət ərzində əhalinin daha ucuz və keyfiyyətli heyvan mənşəli zülal və əvəzolunmaz amin turşuları (yumurta, quş əti və ət məhsulları) ilə təmin edilməsinə imkan verir.

Quşçuluq sənayesinin daha da inkişaf etdirilməsi və dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün sahənin davamlı və mütəmadi olaraq yüksəkkeyfiyyətli genetik materialla (valideyn sürüsü, birgünlük cücə, yumurta) təmin edilməsi tələb olunur. Buna isə damazlıq quşçuluğun inkişafı və genişləndirilməsi sayəsində nail olmaq mümkündür.

1. İnkişaf etmiş ölkələrdə quşçuluq sahəsində damazlıq işinin təşkili

Heyvandarlığın digər sahələrində olduğu kimi quşçuluq sektorunda da damazlıq-seleksiya işləri zootexniki tədbirlərin vahid sistemi olmaqla damazlıq quşların elmi əsaslarla yetişdirilməsini təmin etdiyi üçün bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin idxaldan asılılığının azalmasına imkan yaradır.

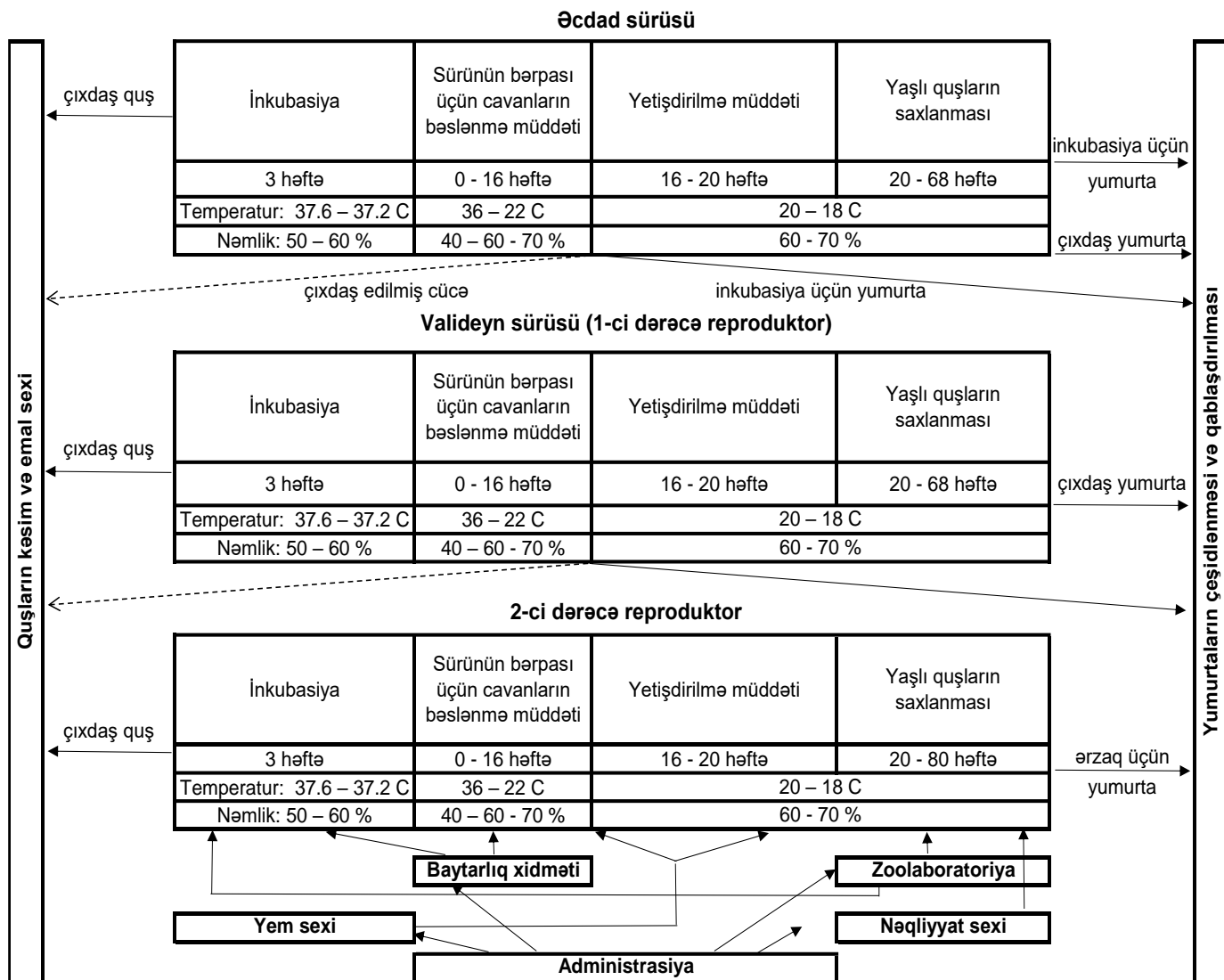
İnkişaf etmiş ölkələr genetik material istehsal etmək, damazlıq quşçuluq müəssisələrini yüksəkməhsuldar damazlıq yumurta və birgünlük cücə ilə təmin etmək üçün elmi əsaslarla idarə edilən və dövlət nəzarəti altında fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış pilləli sistemə malikdirlər.

Damazlıq-seleksiya işinin funksiyaları və metodologiyası bu sistem çərçivəsində aşağıdakı qaydada reallaşdırılır [18; 19]:

- **Genetika-seleksiya mərkəzləri və elmi-tədqiqat institutlarının təcrübə təsərrüfatları** yüksəkməhsuldar quşların yeni xətt və kroslarının yaradılması, mövcud xətt və krosların təkmilləşdirilməsi, onların genofondunun qorunması və damazlıq işinin metodikasının hazırlanması da daxil olmaqla sırf seleksiya işlərinin aparılması ilə məşğul olurlar.
- **Dövlət sınaq-nəzarət mərkəzləri** tərəfindən yeni yaradılmış kroslar qiymətləndirilir və qiymətləndirmədən sonra damazlıq zavodlarına göndərilir.
- **Damazlıq zavodlarında** yeni yaradılmış cinslər çoxaldılaraq təkmilləşdirilir və əcdad valideyn (ulu valideyn) sürüləri yetişdirilərək reproduktorlara göndərilir.
- **1-ci dərəcə damazlıq reproduktorlarda** əcdad sürülərindən quşların valideyn sürüləri formalaşdırılır və onlardan alınan damazlıq yumurtalar 2-ci dərəcə reproduktorlara göndərilir.
- **2-ci dərəcə damazlıq reproduktorlarda** damazlıq yumurtaların inkubasiyasından alınan valideyn formaları çarpazlaşdırılır və onlardan əldə edilən hibrid yumurtalar quşçuluq müəssisələrinə (fermalara) və inkubatorlara göndərilir.
- **Quşçuluq müəssisələrində (fermalarında) və inkubatorlarda** hibrid yumurtalardan inkubasiya yolu ilə broyler və yumurtlayan quşlar yetişdirilərək quş əti və ərzaq üçün yumurta istehsal olunur.

Damazlıq yumurta istehsalı prosesinin ətraflı təsviri sxemdə əks olunmuşdur (Sxem 1.).

Sxem 1. Damazlıq yumurta istehsalı üzrə texnoloji prosesin təsviri

Mənbə: [11]

Sənaye üsulu ilə quş əti (broyler) istehsalı sahəsində damazlıq-seleksiya işi üzrə texnoloji prosesin ümumi iş prinsipi (əcdad sürüsü, valideyn sürüsü) eynilə damazlıq yumurta istehsalı zəncirinin 1-ci və 2-ci fazasında olduğu kimi təşkil edilsə də, istehsal prosesinin son (3-cü) mərhələsi broyler yetişdirmə sexində quş ətinin (valideyn sürüsü – yumurta istehsalı – inkubasiya sexi – birgünlük cüceler – quşçuluq müəssisələri/fermaları – broyler) istehsal edilməsidir.

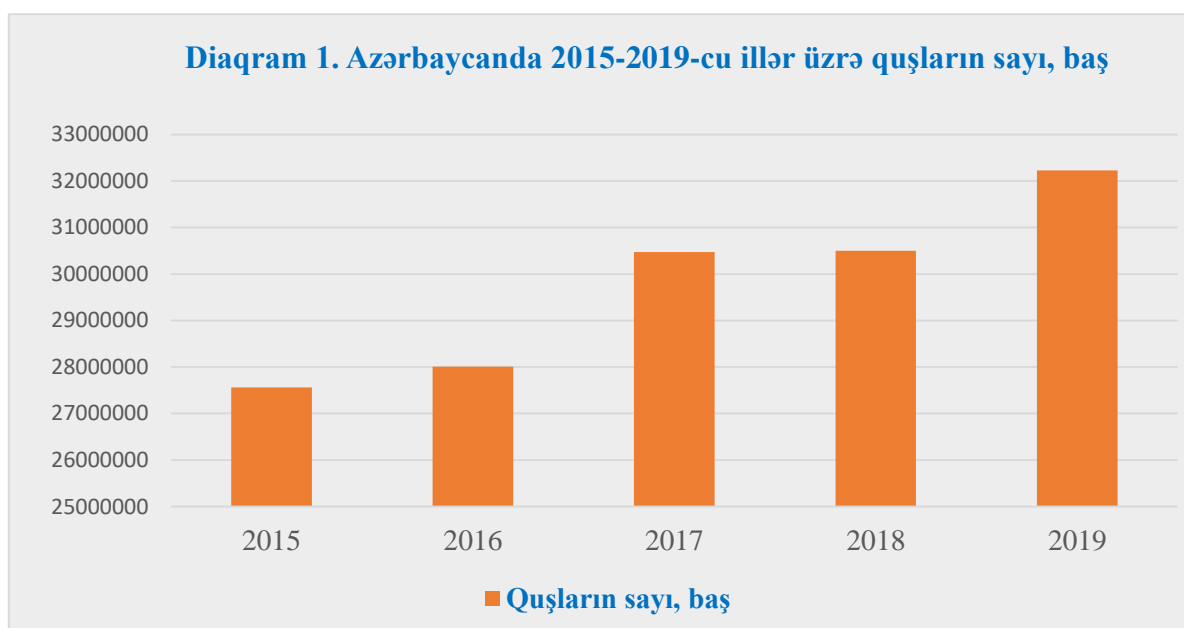
Göründüyü kimi damazlıq quş və yumurtanın istehsal prosesi yüksək elmi potensiala və texnoloji proseslərə əsaslanan çox mürəkkəb bir sistemdir [23]. Bu sistemin ən əhəmiyyətli hissəsi əcdad (ulu valideyn) sürüsünün yaradılmasıdır. Əcdad sürüsünün yaradılması üçün güclü və uzunmüddətli elmi-tədqiqat işləri, maddi-texniki baza və böyük həcmli texnoloji-istehsal resursları tələb edildiyi üçün bu işlə inkişaf etmiş ölkələrin az sayda şirkətləri məşğul olurlar.

Digər ölkələr isə bu ölkələrin ixtisaslaşmış şirkətlərindən birgünlük damazlıq cücə və ya inkubasiya edilmək üçün mayalanmış yumurta alaraq öz ölkələrində 1-ci dərəcəli reproduksiya, yəni valideyn sürüsü yetişdirməklə məşğul olurlar.

Bu baxımdan ölkəmizdə də damazlıq quşçuluq dedikdə bu, digər ölkələrdən mayalanmış damazlıq yumurta və ya damazlıq birgünlük cücə idxal edilərək yetişdirilməsi və bundan sonra yerli şəraitdə alınmış birgünlük cücələrin əmtəlik quş əti və yumurta istehsal edən müəssisələrə/fermalara satılması prosesindən ibarətdir.

2. Damazlıq quşçuluğun strukturu və inkişaf potensialı

Azərbaycan Respublikasında 2020-ci il 1 yanvar tarixinə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə quşların cəmi sayı 32,2 milyon, o cümlədən sənaye müəssisələri üzrə 14,1 milyon baş təşkil etmişdir [6; 7]. Son 5 il ərzində ölkədə quşların sayı orta hesabla 4.1% artmışdır (*Diaqram 1.*). Mövcud quşların yalnız 40.6%-i kənd təsərrüfatı müəssisələrində, qalan 59.4%-i isə fərdi sahibkar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatlarında cəmləşmişdir [6; 7].

Mənbə: [6]

Ayrı-ayrı müəssisə və təsərrüfatlar quşların sayı, məhsuldarlığı və biomüxtəlifliyi, təsərrüfatların həcmi və fəaliyyət istiqamətləri üzrə fərqlənsələr də, ümumilikdə quşçuluq sənayesi ölkəmizdə intensiv və inkişaf etmiş sahələrdən biri hesab edilir. Bu səbəbdən quşçuluq sənayesi, xüsusilə də damazlıq quşçuluq sahəsinin dayanıqlı durumu və gələcək inkişafı müxtəlif amillərin (daxili və xarici) təsirlərindən asılı olduğu üçün daim diqqət və qayğı tələb edir.

Hal-hazırda ölkədə 10 əsas damazlıq quşçuluq subyekti mövcuddur: “Azərquşçuluq” MMC, “Aqropol” MMC, “Araz Damazlıq Quşçuluq” MMC, “Xəmsə” MMC, “Nəzər” KTMİ, “Giləzi Quşçuluq” MMC, “MMZ” MMC, “Qaraqaşlı Broylər” ASC, “Abşeron” KTMİ və hal-hazırda yeni “Səba” MMC ölkədə damazlıq yumurta və birgünlük broylər cücələrinin istehsalı ilə məşğul olan iri istehsal müəssisələridir (*Cədvəl 1.*).

Cədvəl 1. Damazlıq-quşçuluq müəssisələri

Müəssisənin adı	Damazlıq quşların sayı, min baş	Damazlıq yumurta istehsalı, milyon ədəd	
		İstehsal gücü	Faktiki istehsal
“Araz” Damazlıq-Quşçuluq	138	34.5	30
“Nəzər” KTMI	185	20.4	19
“Xəmsə” MMC	166	18.3	16
“Azərquşçuluq” MMC	190	35.2	35
“Aqropol” MMC	296	38.5	35
“Abşeron” KTMI	90	9.0	9
“Giləzi Quşçuluq” MMC	170	17.0	2.5
“MMZ” MMC	60	11.1	10.5
“Qaraqaşlı Broyler” ASC	32	8.5	8.4
Cəmi	1327	192.3	165.4

Mənbə: [9]

Damazlıq müəssisələrinin birgə ümumi tutumu 1358 min baş, faktiki yetişdirilən damazlıq quşların sayı isə 1327 min baş təşkil edir. Damazlıq yumurta istehsal gücü ümumilikdə təqribən 192.3 milyon ədəd olan bu müəssisələrdə 2019-cu ildə faktiki olaraq 165.4 milyon ədəd yumurta istehsal edilmişdir.

İri müəssisələrlə yanaşı, ölkə ərazisində bir-neçə kiçikhəcmli quşçuluq müəssisələri də damazlıq quşçuluq sahəsində ixtisaslaşmaqdadır.

Ölkəyə genetik material kimi 2016-2019-cu illərdə orta hesabla 31 milyon ədəd damazlıq yumurta idxal edilmiş, 2019-cu ildə isə idxal 2 dəfə azalaraq 18.2 milyon ədəd təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, 2019-cu ildə damazlıq cücə idxalı 2016-cı ilə nisbətən 3 dəfə artaraq 1.6 milyon baş olmuşdur (*Cədvəl 2*).

Başqa sözlə, ölkəyə damazlıq yumurta və birgünlük cücə formasında idxalın həcmi təqribən 20 milyon ədəd damazlıq yumurta ekvivalentindədir.

Son 5 ildə ölkədə sənaye üsulu ilə diri çəkiddə orta hesabla 75 min ton ət istehsal edilmişdir. Bu isə 80% cücə çıxımı hesabı ilə təqribən 95 milyon ədəd damazlıq yumurta istehsal edilməsinə ekvivalentdir. Həmçinin sənaye üsulu ilə hər il orta hesabla istehsal edilən 709 milyon ədəd ərzaqlıq yumurtanın əldə edilməsi üçün isə təqribən 5 milyon ədəd damazlıq yumurta lazımdır.

Yəni ölkədə sənaye üsulu ilə faktiki istehsal edilən quş əti və yumurtanın əldə edilməsi üçün təqribən 100 milyon ədəd damazlıq yumurta istifadə olunur ki, bunun da təqribən 20 milyon ədədi idxal edilir (damazlıq yumurta və ya birgünlük cücə formasında).

Bundan başqa, ölkəyə sənaye üsulu ilə istehsal olunan quş əti və ərzaqlıq yumurtanın idxalının əvəz edilməsi üçün də əlavə olaraq təqribən 50 milyon ədəd damazlıq yumurtaya ehtiyac vardır.

Cədvəl 2. 2015-2019-cu illər üzrə damazlıq cücə və quş yumurtasının idxal göstəriciləri*

Məhsulun adı	Ölçü vahidi	2015	2016	2017	2018	2019
		miqdarı	miqdarı	miqdarı	miqdarı	miqdarı
Quş yumurtası, qabıqlı, inkubasiya üçün mayalanmış yumurtalar	min ədəd	46,795.6	27,651.5	40,504.3	36,279.9	18,215.2
İnkubatorada yetişdirmək üçün digər ev quşlarının yumurtaları	min ədəd	653.0	957.6	1.0	60.1	28.8
Quş yumurtası, qabıqlı, təzə, inkubasiya üçün mayalanmış, konservləşdirilmiş və ya suda bişirilmiş Cəmi	min ədəd	47,448.6	28,609.1	40,505.3	36,340.1	18,244.0
Digər təzə quş yumurtaları, qabıqlı. Cəmi	min ədəd	3,932.6	17,523.7	11.5	18,536.1	2,332.0
Çəkisi 185 q-dan çox olmayan: ev toyuqları (Gallus domesticus): ana və əcdad cinsi xətti ilə çoxaldılan cücələr: yumurtlayan növlər	min ədəd	171.0	532.0	978.9	1,094.7	1,615.7
Çəkisi 185 q-dan çox olmayan: ev toyuqları (Gallus domesticus): ana və əcdad cinsi xətti ilə çoxaldılan cücələr: digərləri	min ədəd	2,011.4	1,672.6	1,160.5	1,711.8	2,319.4

*Mənbə: [8]

Beləliklə, ölkənin sənaye üsulu ilə quş əti və ərzaqlıq yumurtaya olan tələbatının tam olaraq yerli istehsal hesabına təmin edilməsi üçün illik təqribən 150 milyon ədəd yüksəkkeyfiyyətli damazlıq yumurtaya tələbat vardır.

Azərbaycanda quşçuluq sənayesinin idxaldan asılılığının aradan qaldırılması birbaşa olaraq ölkədə keyfiyyətli və kifayət qədər damazlıq materialının olmasından asılıdır. Nəzərə alsaq ki, yem və yem əlavələrinin əsasını təşkil edən inqridiyentlər, vaksin və digər dərman preparatları, həmçinin texnoloji avadanlıqlar xaricdən idxal edilir, bu zaman iki mühüm məsələ arasında ziddiyyətin olduğu üzə çıxır: bir tərəfdən əhalinin ucuz və keyfiyyətli quş əti və yumurtaya olan tələbatının yerli istehsal hesabına tam ödənilməsi, digər tərəfdən sahənin resurs təminatının bütövlükdə idxaldan güclü asılılığı. Təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə damazlıq quşçuluq da daxil olmaqla ümumilikdə quşçuluq sənayesi idxal edilən istehsal resursları üzərində qurulmuşdur.

Bu iki bir-birinə əks amil arasında ziddiyyətin hələlik tamamilə mümkün olmasa da, nisbətən aradan qaldırılması damazlıq quşçuluğun istehsal bazasının inkişaf etdirilməsi yolu ilə mümkündür.

Nəzərə almaq lazımdır ki, respublikamızda damazlıq quşçuluğun istehsal bazasının yaradılmasında xüsusi əhəmiyyət daşıyan təmizqanlı xətt və əcdad (ulu valideyn) sürülərinin yetişdirilməsi ilə məşğul olan damazlıq təsərrüfatları demək olar ki, mövcud deyildir və yaxın gələcəkdə belə təsərrüfatların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi qeyri-real görünür, çünki yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bunun üçün güclü və uzunmüddətli elmi-tədqiqat işləri, genişhəcmli maliyyə vəsaitləri və texnoloji-istehsal resursları tələb edilir. Hələlik isə digər ölkələrdən idxal edilmiş damazlıq birgünlük cücə və ya mayalanmış yumurtalardan yerli şəraitdə alınan birgünlük cücələrin yetişdirilməsi yolu ilə əmtəlik quş əti və yumurta istehsal edilməsi prosesi davam edəcəkdir.

Buna paralel olaraq yerli təmizqanlı quşların kolleksiyasının toplanması, əcdad (ulu valideyn) sürülərinin yaradılması üçün onların xaricdən gətirilən genetik materialla çarpazlaşdırılması və özümüə məxsus əcdad və valideyn sürülərinin yaradılması üzrə elmi-tədqiqat işlərinin davam etdirilməsi və tədricən bu istiqamətdə genetik mərkəzlərin formalaşdırılması müsbət nəticə əldə

edilməsinə şərait yardacaqdır. Nəzərə alınmalıdır ki, sənaye üsulu ilə belə bazanın yaradılması üçün uzun müddət tələb edildiyindən broyler istiqamətli əcdad-valideyn sürülərinin yaradılması üçün ən azı 10-20 il və dövlətin birbaşa müdaxiləsi tələb olunur [15].

Bu məsələnin həllinin digər variantı isə əcdad sürülərinə malik olan və dünyada genetik material üzrə monopolist sayılan məşhur “Aviagen”, “Cobb”, “Hubbard” və digər şirkətlərlə broyler və yumurtlayan quşlar üzrə müştərək işbirliyinin qurulmasıdır. Buna nail olmaq üçün həmin şirkətlərlə qarşılıqlı əlaqələrin qurulması, irihəcmli investisiya qoyuluşu, güclü kadr potensialı və s. kimi məsələlərin həll olunması məqsədmüvafiq hesab edilir.

3. Damazlıq quşçuluğun inkişaf mexanizmləri

Tənzimləmə sisteminin inkişafı

Inkişaf etmiş ölkələrin hamısında kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan mütəxəssislərin, elmi-tədqiqat müəssisələrinin, seleksiya və süni mayalama mərkəzlərinin, assosiasiyaların, həmçinin digər əlaqədar təşkilatların uzunmüddətli gərgin əməyi və səyi nəticəsində möhkəm damazlıq sistemi formalaşmışdır və hər bir ölkənin qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq fəaliyyət göstərir.

Bizim ölkəmizdə quşçuluq da daxil olmaqla heyvandarlıqda damazlıq işinin təşkili və idarə edilməsinin hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edən “Damazlıq heyvandarlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 18 dekabr tarixli 516-IIIQ nömrəli Qanunu qəbul edilmiş, müvafiq nəzarət və tənzimləmə mexanizmi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında damazlıq heyvandarlıq və damazlıq işi ilə bağlı dünyada qəbul edilmiş norma və standartların bazasında ilkin hüquqi sənəd və normativlər hazırlanmışdır. Bunun davamı olaraq ölkədə damazlıq işinin, o cümlədən damazlıq quşçuluğun inkişafı üzrə mövcud tənzimləmə sisteminin daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bu istiqamətdə ilk növbədə aşağıdakı məsələlərin həlli məqsədmüvafiqdir:

- *Qarşılıqlı və birgə fəaliyyət göstərən qurumlardan ibarət vahid damazlıq xidmətinin qurulması və bu xidmət çərçivəsində hər bir qurumun fəaliyyət və hesabatlılıq (məsuliyyət) mexanizminin hazırlanması;*
- *Damazlıq quşların və quşçuluq təsərrüfatlarının qeydiyyatı, uçotu və fəaliyyətinin tənzimlənməsi;*
- *Damazlıq quşların dövlət reyestrinin yaradılması, Dövlət Damazlıq Kitablarının və seleksiya-damazlıq proqramlarının hazırlanması;*
- *Cins quşların damazlıq pasportu (şəhadətnaməsi) və damazlıq ehtiyatlarının sertifikatlaşdırılması;*
- *Yerli quş cins və növlərinin tanınması, patentləşdirilməsi, qorunması və s.*

Bunlarla yanaşı, damazlıq quşçuluğun keyfiyyətinə nəzarətin təkmilləşdirilməsinə də ehtiyac vardır. Yerli istehsalçılardan əldə olunan və idxal edilən damazlıq cücə və yumurtaların keyfiyyətinə zəmanəti təmin etmək üçün daxildə və xaricdə mövcud vəziyyət nəzərə alınmaqla risklərin aradan qaldırılmasına imkan verən yeni standart və normativlərin işlənilməsi və geniş tətbiq edilməsi məqsəduyğundur. Eyni zamanda, yüksək normativlərlə idxal məhdudlaşdırılmalı və bu sahəyə nəzarət sistemi təkmilləşdirilməlidir.

Damazlıq quşçuluğa dövlət dəstəyinin genişləndirilməsi

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatında damazlıq quşçuluğun inkişaf etdirilməsi (damazlıq quşçuluq təsərrüfatlarının genişləndirilməsi, damazlıq materiallarının yetişdirilməsi və s.) xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu istiqamətdə dövlət tərəfindən müvafiq dəstək tədbirləri həyata keçirilmişdir:

- Yerli quşçuluq müəssisələrinin ədalətsiz idxal şərtlərindən qorunması məqsədilə quş əti, ərzaq yumurtası və damazlıq yumurtanın idxalına tətbiq olunan gömrük rüsumları müvafiq olaraq quş ətinin 1 kiloqramı üçün 1 ABŞ dolları, ərzaq və damazlıq yumurtanın 1000 ədədi üçün 100 ABŞ dolları məbləğində müəyyən edilmişdir [1];
- Yerli quşçuluq müəssisələrinin istehsal xərclərinin azaldılması məqsədilə quşçuluq üçün avadanlıqların, həmçinin birgünlük damazlıq cücələrin idxalı gömrük rüsumundan azad edilmişdir [2; 3];
- Quş ətinin satışı, quşçuluq üçün avadanlıqların idxalı və satışı, quşçuluqda istifadə olunan baytarlıq preparatlarının idxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir [5];
- Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən damazlıq yumurta istehsal edən 7 damazlıq-quşçuluq təsərrüfatının qurulması üzrə investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi həyata keçirilmişdir.

Göründüyü kimi, damazlıq quşçuluq daim dövlətin diqqət mərkəzində olmaqla sahənin inkişafı üçün lazımı tədbirlər həyata keçirilir. Lakin damazlıq sahəsində fəaliyyət göstərən yerli istehsalçıların problemləri və təklifləri, dünyada baş verən global dəyişikliklər və yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla fərdi sahibkarların stimullaşdırılması, quşçuluq sahəsində innovativ texnologiyaların daha çevikliklə tətbiq edilməsi, daxili bazarın qorunması və s. zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət dəstəyinin daha da genişləndirilməsinə ehtiyac vardır. Bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədmüvafiqdir:

Maliyyə dəstəyi:

- Xaricdən idxal edilən birgünlük cücələrin məhsula düşənə qədər yetişdirildiyi müddətdə sahibkarlara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi;
- Damazlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən fərdi sahibkarların fəaliyyətinin stimullaşdırılması.

Sığorta ilə bağlı dəstək:

- Damazlıq quşçuluq subyektlərinin güzəştli sığorta proqramına daxil edilməsi.

Rüsumla bağlı dəstək:

- Çəkisi 185 qramdan çox olmayan ana və əcdad cinsi xətti ilə çoxalan damazlıq cücələr üzrə gömrük rüsumundan azadolma müddətinin daha 3 il uzadılması.

Dünya təcrübəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da fərdi təsərrüfatlar damazlıq quş yetişdirilməsi ilə məşğul ola bilərlər. Artıq bu sahədə kiçikhəcmli quşçuluq müəssisələri tərəfindən ilk addımlar atılmışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə fərdi damazlıq təsərrüfatları genetik materialın seçilməsi, seleksiya-damazlıq proqramlarının və yem rasionlarının hazırlanması və digər məsələlərdə ixtisaslaşmış konsaltinq (məsləhət) mərkəzlərinin xidmətindən istifadə edirlər, əks təqdirdə belə təsərrüfatların fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkündür, çünki onların elmi və maddi-texniki bazası məhduddur.

Bu sahədə dövlət tərəfindən müxtəlif stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi yerli istehsalçılarda damazlıq sahəsinə marağın artmasına, ölkədə quş əti və ət məhsulları, həmçinin yumurta istehsalının həcmünün yüksəlməsinə, əhalinin yüksəkkeyfiyyətli, ucuz və sağlam quşçuluq məhsullarına olan tələbatının tamamilə yerli istehsal hesabına ödənilməsinə, ixrac potensialının yaranması və quşçuluq sənayesinin idxaldan asılılığının aradan qaldırılmasına təkan verəcəkdir.

Nəticə

Beləliklə, ölkənin quş əti və yumurtaya olan tələbatının davamlı ödənilməsi, yerli istehsalın idxaldan asılılığının azaldılması, quşçuluq sahəsində fəaliyyət göstərən fermerlərin bu sahəyə marağının və quşların məhsuldarlıq göstəricilərinin artırılması, quş məhsullarının ixrac potensialının yaradılması və digər məsələlərin həllində damazlıq quşçuluğun inkişafı əhəmiyyətli rol oynayır.

Damazlıq quşçuluğun zəruri tələblər səviyyəsində inkişafına nail olunması bu sahədə istehsal bazasının genişləndirilməsi ilə yanaşı tənzimləmə və stimullaşdırma mexanizmlərinin ardıcıl yeniləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasında heyvandarlıqda damazlıq işinin təşkili üzrə yaradılmış normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Ölkədə damazlıq işinin strukturu, damazlıq işinə məsul olan əlaqədar qurumların fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi və bunların nəticəsində müasir çağırışlara cavab verən yeni və daha çevik mexanizm və strukturların yaradılması, onların fəaliyyətinin dünya təcrübəsinə müvafiq olaraq qurulması mümkündür. Eyni zamanda, quşçuluqda damazlıq işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, məhsuldarlığın və keyfiyyətin artırılmasına yönəldilmiş məqsədli elmi tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi zəruridir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdən birinin (Fransa, Almaniya, Türkiyə, İsrail və s.) mövcud modelindən istifadə etməklə quşçuluq sahəsində yeni, müasir və global çağırışlara cavab vermək iqtidarında olan damazlıq sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, stimullaşdırıcı tədbirlərin genişləndirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrində dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. 7 noyabr 2018-ci il, № 476.
2. “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 22 aprel tarixli 91 nömrəli qərarında dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 24 avqust 2017-ci il, № 337.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Qeyri-neft sektorunda istehsalın təşviqi məqsədi ilə idxal gömrük rüsumlarından azad olunan malların xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası (XİFMN) üzrə siyahısı”. Bakı şəhəri, 24 avqust 2017-ci il, № 337.

4. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 25 avqust 2008-ci il, № 3004.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. 2020: 164.1. 32-ci, 164.1.33-cü və 164.1.37-ci maddələr.
6. ARDSK AKT (2020). Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı. 650 s.
7. ARDSK AKT (2019). Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı. 642 s.
8. ARDSK AXTƏ (2019). Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı.
9. Azərbaycan Quşçular Assosiasiyası. Bakı, 2020.
10. Аронов, Э. Л. (2009). Как обеспечить население планеты продовольствием к 2050 г. Техника и оборудование для села, (12), 46-46.
11. Интенсивное разведение сельскохозяйственной птицы. <https://agrovesti.net/lib/tech/poultry-tech/intensivnoe-razvedenie-selskokhozyajstvennoj-ptitsy-2.html>
12. Жилина, И. Ю. (2010). 2010. 02. 057. Как прокормить население мира в 2050 г.-Рим: ФАО, 2009.-30 с.-Режим доступа: http://www.FAO.Org/fileadmin/templates/wsfs/docs/synthesis_papers/How_to_feed_the_world_in_2050_ru.Pdf. Социальные и гуманитарные науки: Отечественная и зарубежная литература. Сер. 2, Экономика: Реферативный журнал, (2). <https://cyberleninka.ru/article/n/2010-02-057-kak-prokormit-naselenie-mira-v-2050-g-rim-fao-2009-30-s-rezhim-dostupa-http-www-fao-org-fileadmin-templates-wsfs-docs-synthesis-papers>
13. Жиликов, Д. И. (2010). Роль птицеводства в обеспечении продовольственной безопасности страны. Национальные интересы: приоритеты и безопасность, (13). <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-ptitsevodstva-v-obespechenii-prodovolstvennoy-bezopasnosti-strany-1/viewer>
14. Михалёва, Е.В., Дьячков, А.Я., Шарафеева, А.С. Технология переработки мяса птицы, яиц и яйцепродуктов. Учебное пособие. Пермь. ИПЦ. «Прокрость» 2016-107с. ISBN978-5-94279-287-9. <https://docplayer.ru/28835199-Tehnologiya-pererabotki-myasa-pticy-yaic-i-yaucseproduktov.html>
15. Мосина, М. (29 января 2015). Птичьи трудности. Альберт Давлеев (UIPDP) о проблемах российских птицеводов. Ж. «Агротехника и технология». <https://www.agroinvestor.ru/technologies/article/18107-ptichi-trudnosti/>
16. Мурсалимов, М. М. (2017). Промышленное птицеводство и его роль в обеспечении продовольственной безопасности региона в современных условиях. Проблемы развития предприятий: теория и практика (pp. 78-85). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32668768>
17. Обеспечение населения мира продовольствием в 2050 году. ФАО. Всемирный саммит по продовольственной безопасности. Рим, 16-18 ноября 2009 года. <http://www.fao.org/tempref/docrep/fao/meeting/018/k6021r.pdf>
18. Особенности племенной работы в птицеводстве. http://www.kgau.ru/distance/zif_03/razvedenie-111201/20.html
19. Ройтер, Я. С., Егорова, А. В., Коноплева, А. П., Тяпугин, Е. Е., Шашина, Г. В., Ройтер, Л. М., ... & Щербакова, Н. Г. (2016). Селекционно-племенная работа в птицеводстве.
20. Ткачёв, Г. А. (2013). Государственное регулирование отрасли птицеводства как фактор продовольственной безопасности страны. Транспортное дело России, (3).

file:///C:/Users/User1/DESKTOP-4Q4C225/Downloads/gosudarstvennoe-regulirovanie-otrasli-ptitsevodstva-kak-faktor-prodovolstvennoy-bezopasnosti-strany.pdf

21. Dhaliwal A P S, Shelly M., & Grover J. (2019, October 19). Role of poultry farming for socio-economic development of Punjab farmers. *The Poultry Punch*. Retrieved from: <https://thepoultrypunch.com/2019/10/role-of-poultry-farming-for-socio-economic-development-of-punjab-farmers/>
22. Kusnandar, K., Brazier, F. M., & Kooten, O. V. (2019). Empowering change for sustainable agriculture: the need for participation. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 17 (4), 271-286. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14735903.2019.1633899>
23. Scanes, C. G., Butler, L. D., & Kidd, M. T. (2020). Reproductive management of poultry. In *Animal Agriculture* (pp. 349-366). Academic Press. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7153309/>
24. Walser, M., Zembe, Y. & Yount-André. C. Food to offset multiple deprivation. SO WHAT? POLICY BRIEF N° 12. August 2020. CIRAD, 2020. https://www.chaireunesco-adm.com/IMG/pdf/sowhat_12_en_food_to_offset_multiple_deprivation.pdf

Ph.D., E.N. Latifova

Director Adviser, Agricultural Economics Research Center

Factors affecting development of poultry breeding sector in Azerbaijan

Summary

The provision of local population with the high-quality and healthy food products, especially with the animal protein, is one of the main priorities of the Azerbaijani Government. This article analyzes the current situation of the poultry industry in Azerbaijan, especially the breeding poultry sector, legislation, public policy and regulatory mechanisms in this area, the on-going situation with imports and exports, the challenges faced by the industry, factors affecting the sustainable development of poultry in the context of new global challenges. The analyses of the other important issues related to the breeding poultry are also included.

The article also focuses on the problems of local entrepreneurs involved in the poultry breeding, as well as commercial poultry and egg producers, their concerns, opinions and proposals on finding out the solutions or ways to overcome current problems. The issues of the local poultry market, mostly depending on import, increasing the potential of poultry breeding through development of more productive mutual relationship and other important aspects were also analyzed and the appropriate proposals were suggested.

Keywords: *sustainable development, poultry industry, poultry breeding, problems in poultry breeding, development of poultry industry and poultry breeding sectors.*

К.с.н., Э.Н. Лятифова
Советник директора Центра аграрных исследований

**Факторы, влияющие на развитие племенного птицеводства
в Азербайджанской Республике**

Резюме

Поскольку обеспечение населения с качественными и здоровыми продуктами питания, особенно с животными белками, является одним из важных приоритетов Правительства, в этой статье рассматривается текущее состояние птицеводческой отрасли, в особенности область племенного птицеводства в Азербайджане, существующие законодательство, государственная политика и механизмы регулирования в этой сфере, текущая ситуация с импортом и экспортом, проблемы, стоящие перед отраслью, факторы, влияющие на устойчивое развитие птицеводство в контексте новых глобальных вызовов.

В статье рассматриваются проблемы местных предпринимателей, занимающиеся племенным птицеводством, а также коммерческих предприятий по производству куриного мяса и яиц, их взгляды на текущие проблемы и пути их разрешения. Проанализированы некоторые аспекты зависимости внутреннего рынка от импорта, повышение потенциала племенного птицеводства за счет более продуктивного формирования взаимоотношений. Также затронуты другие важные аспекты отрасли и подготовлены соответствующие предложения.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, птицеводство, племенное птицеводство, проблемы в области племенного птицеводства, развитие птицеводства и племенное птицеводство.*